Осінь. Сумрак. Тишина.

Дощові краплі, великі, немов сльози, а й такі прозорі, бились чутно о шиби, розпливались і котились звільна вниз, густо, багато, невпинно.

Я лежала, втомлена денною працею, спочиваючи, і під час коли понурі, безбарвні думки вештались, немов ті павуки, в мозку снували ткань,— придивлялася я тому монотонному об'явові.

"Коли б хто мав стільки "тисячів", скільки тут котиться крапельок дощових, скільки спин гнулося б перед ним, скільки уст вимовляло б слова іншого смислу, ніж правди, силу різнобарвної брехні або заяви різного самопониження! А натомість хто б стільки сліз горя переплакав, як тут спливає дощових крапель, як мало зважали б на нього в житті, і як не згиналась би перед його душею ані одна спина!"

Такі глупі думки налітають на мене нині вже не перший раз. Вони приводять мене навіть до дуру прирівнювати якісь "вартості" між собою, розбирати "мораль", творити якийсь капітал з людських прикмет і думок а їх сили... будувати з неї щось велике, могуче!..

Так! Але між тим спостерігла я, що я приміряю своє "майно" також до тих крапельок дощових, я справдешній бідолаха, що не має нічого такого, що могло б гордитись п'ятном "вартості"!

Таким бідолахам — мовчати, коритися.

Або що ще ліпше — тим лиш думати, думати, думати!

Про що?

Можна б думати про "початки", про "закінчення", про красоту; про якогось роду красоту з зарисом любові і з зарисом чистоти, в красі якої затонули б і "вартості", і сучасна "мораль", і угинаючіся спини, і сльози горя, і саме горе... Або — видумувати мелодії, котрі поривали б своєю красою, звуками своїми пронизували б душі, вливали б все лихо, вимивали б, немов ті хвилі при березі... все зло, що намулилось... позолочували б те, що закинене, занедбане, що поблідло, почорніло...

Так, видумувати мелодії, котрі поринали б своєю божественною... чистою красою...

. . . . . .

І божевільні думки, свавільні, кепкуючі, вони перемогли мене і під час, коли я, завойована й стомлена, попала незамітно в сон,— полинули вони кудись в якусь незнану країну...

. . . . . .

* * *

З важким смутком блудила я між людьми й шукала того, за котрим моє серце тужило.

Якась незнана сила гнала мене неустанно, все вперед і невтомно.

Утративши його, я мусила його назад відшукати. Тут, або там, або он там... або, може, там, де збилася юрба люду!

Або, може, на тамтім боці, де їх так багато проходжується парами?

О, може, може, вже — на тамтім боці.

По разові переходила я знакомі вулиці, котрими проходжувалась я так часто з ним; по разові знов минала я місця незнайомого головного якогось міста; а люди круг мене були всі чужі, нічийого лиця я не знала!

Оця безконечна пошуканка, це безнадійне нервове дожидання нищило всю мою відвагу дальшого льоту вперед і всю силу скорості душі моєї... Я відчувала, як еластичність мого розуму ослабала, як живість моїх думок никла і як я походила чим раз то більше на тоту струну, котра, надто натягнена, має вже в наступаючій хвилі урватися.

Так, оця сила чуття нищила мене й доводила до того, що я гасла...

Нараз здавалось мені, що він виринає з гурту, що розриває кружок людей, котрий оточував його, замикав, та що прямує до мене, весело здоровлячи...

Весело здоровлячи! В очах те світло, за котрим я завсігди озиралася і котре озолочувало мені усі предмети.

Отже, там бавився він так довго? Дав так довго на себе ждати?

Наколи там, то я була вже пару разів близько нього.

І мені замиготіло з утіхи в очах.

Побачення по довгій томлячій розлуці вимагає так само сили, як і розлука.

Він зближався чим раз, то більше.

Я відчувала виразно вплив його присутності, однак і заразом якби якесь незнайоме щось, подібне електричній струї, переходило від мене на нього.

І чи було се лиш для мене існуюче світло його єства, що вдарило мені тепер в очі, чи се було палаюче світло сонця, котре ладилось до заходу? Я прижмурила очі на хвильку і чула лише, як там хтось передо мною станув, і як заразом якась легка рука уклалась лагідно на моє рам'я.

— Прецінь!

— Так, прецінь!

Я підвела очі.

Передо мною стояла якась женщина, одягнена в незначнім темнім убранні, з головою, сповитою в чорну хустину, і дивилась мені прямо в лице.

— Прецінь подибую тебе вже раз!

Здивована, видивилась я на ню, заразом і змішана, і обманена.

— Отже, знов не він!

Хто се був? Що хотіла вона? Чи знакома вона мені? Ні, вона була мені чужа; або, ні,— я вже бачила її десь раз або, може, й кілька разів? Лише коли бачила я її, і чи недавно, чи давно ще?

Сього я не знала докладно.

В неї було гарне лице з задумливими лагідними очима, котрі сіяли якимось вогким світлом, однак яке ж стомлене здавалось се лице, а біля її ніжних, майже дівочо непорочних уст яка уклалась черта несказанного болю,— кутики уст як же укладались болюче-сумовито!

— Прецінь подибую тебе вже раз! Я знала, що ти була десь завсігди коло мене, а одначе... Але ти не пізнаєш мене вже? Не пригадуєш собі мене?

Я не пізнавала її.

— А прецінь бачила ти мене стільки разів! — і вона усміхнулася матовим улітаючим усміхом.— На мене споглядають,— говорила вона,— однак майже завсігди без думки, без пам'яті!..

— Без пам'яті?

— Так. Раз бачила ти мене ще дитиною. Це було перший раз. Я прийшла була з двома сиротятами. З нужденної музики удержувались вони, волочились, майже жебраючи, з одної місцевості до другої. Співали й грали... Твоє дитяче серце краялось на їх вид, хоч і не розуміло вповні нужденності їх положення. Дитиною, як і вони, не мала ти ще ясного розуміння про життя, а однак по твоїх очах пізнала я вже твою будучу душу! Я бачила, коли ти вже мене не виділа, твої гіркі сльози над ними; бачила ті сльози ще місяць опісля. Тоді-то зложила я на твої уста поцілуй з бажанням, щоб правда, котра збудилась у твоїм серці, переходила тобі колись і через уста.

А далі бачила я знов тебе коло вмираючого погорджуваного п'яниці, котрому не ставало сили бути цілковитою людиною; не один раз бачила я там тебе, але більше разів; і як ти сиділа межи його лахміттям і упріємнювала йому останні хвилі. Тоді бачила я виразно твоє обличчя; нас було лише дві коло нього; а опісля... одначе ти не пригадуєш собі мене?

Ти не пригадуєш собі тую напівбожевільну, для котрої люди не мали ні милосердя, ні співчуття, а хіба лише глузування, бо природа не наділила її нічим, і вона викликувала лише посміх? Але по разові були в неї і ясні хвилі, і вона відчувала невідрадність свого положення, відчувала

униження і ганьбу, в які її загнало її незнання... Ти заходила до неї, коли вона лежала в недузі сама й опущена, а її нужда п'ятнувала людську гідність бідолашною байкою!

Ти не пригадуєш собі мене?

Ти не пригадуєш собі тоту робітницю з фабрики, котра в своїм незамітнім ярмі осліпла і в бідності упала аж до звірства, і за котрою ти, згубивши раз її слід й віднайшовши його, бігла, щоб довідатись, як їй живеться, і щоб їй віддати, що їй належалось яко людині...

Ти не пригадуєш собі мене?

Ти не пригадуєш собі тоту стареньку вдовицю, для котрої власні діти стались прокляттям і котра, з старості вдвоє згорблена, мусила щодня, коли ще лише дніло, гонити скотину на стрімку гору, щоб собі, на бажання тих вражих дітей, придбати раз смерть?

Ти була тою, котра з'являлась враз із сходом сонця, і сповняла за ню ту працю, щоб її старість охоронити від зневаги й збиткування...

Ти не пригадуєш собі мене?

Ти не пригадуєш собі тоту чужу, уникану, упавшу жінку, котра не могла нігде найти пристановища, а коли померла скоропостижною смертю, ніхто її не відпровадив на кладовище! Вона померла в самім цвіті життя. Ти була тою, котра йшла за її домовиною і котра з кожним поворотом весни прибирала її могилу цвітами, між тим коли вона, давно забута, порохнявіла!

І ти не пригадуєш собі мене!

Ах, тепер... пригадувала я вже собі щось... Лиш я була така змішана, чи це була вона тоді? В житті було всього так багато, так у одно споєне,

було стільки барвного, я стрічалась з такою масою людей, що не могла-м опам'ятатися. Опроче мені здавалося, що находжу вже, хоч і неясно,' точку опору...

Одного разу вертала я вільною ходою смерком з моїх звичайних проходів і минала одно місце, де дороги розходились і де стояла церква.

Її входові двері були широко отворені, і її середина була дуже освітлена.

На головний образ лівого вівтаря дивилась я.

Він був так пишно освітлений.

Незчисленні свічки горіли навколо образа пречистої діви Марії, що був прибраний стрійно в цвіти, перли і серпанки,— і миготіли, палахкотіли, і немов розходились у власнім світлі.

А матір божу з малесеньким Ісусом видно було так виразно! її пишний шовковий стрій видно було так добре, і її гарне обличчя з погідним виразом, що здавалося таке задоволене, повне душевного супокою!

Побожний шепіт тих, що клячали й молилися, розходився по цілій церкві: багато било поклони, билось у груди, христилось все наново, і все перед нею!

Тепер уже я знала!

Її очі пригадували мені очі оцеї тут. Очі — матері божої! Однак у кого бачила я тоту лінію біля уст,— лінію несказанного горя і болю, котру мала оця?

Але моя пам'ять покинула мене.

— І ти не пригадуєш собі мене?

А прецінь думала ти так часто про мене в своїх найтяжчих і найсамотніших хвилях, а то, коли ти, помимо своєї молодості і її прав, жила лиш горем, коли задля других вела безсонячне життя, немов у країні мряк; що то про "полуднє" не знає нічого? І між тим коли другі, занехуючи власну силу, звертались все наново о поміч до мене, думала ти, що я також сама стояла в моїм превеликім горі, як вони мого одинокого сина прибивали на хрест? І ти не пригадуєш собі мене?

Ах, тепер я пізнала її!

В моїй превеликій почесті хотіла я перед нею впасти навколішки, однак вона вдержала мене, усміхаючись своїм матовим улітаючим усміхом, і сказала:

— Я мушу далі спішити задля правди і любові, а ти шукаєш того, за котрим тужить твоє серце! Бачиш сю вузьку вулицю між тими високими кам'яницями, котрою ступає похід похоронний, і той кут, біля котрого йдуть з домовиною, і де білі стяжки повівають, немов востаннє прощаючись? Туди спіши ти! Він іде манівцями, однак він прибуде. Там мусиш ти вийти йому назустріч і ждати на нього. Там чигає на нього найтяжча година, і лише ти зможеш її відвернути. Чи в тебе є доволі сили й любові?..

. . . . . .

Я осталась сама.

Годі описати той мучачий сум, що обгорнув мене. В передчутті якоїсь несказанної, страшної, будучої боротьби, котру я мала ще перевести, защеміло моє серце, немов у судорогах, вся моя відвага опустила мене, і я немов зів'яла...

Одначе я ж могла те все відвернути! Я хотіла йти, стати відважною; я хотіла — вперед, скоро, летючим кроком, щоб не спізнитись, не любити, не терпіти марно... Однак що сталось зо мною? Щось важкого заважало мені, і я ледве що змогла ступити пару кроків. Чи в моїх жилах було олово? Чи я була поражена? І що це була за пітьма, що залягала навколо мене, немов та ніч, і через котру я не бачила нічого?

Страшна хвиля!

В божевільній розпуці підняла я руки до неба.

Лиш сей раз, сей однісінький раз нехай би мене не опускало воно, нехай би прибув мені бог на поміч, змилувався наді мною,— лиш сей однісінький раз в моїм житті!

А в дожиданні пригадались мені слова:

— І між тим коли другі, занехтуючи власну силу, звертались все наново о поміч до мене, думала ти, що я також сама стояла в своїм превеликім горі, коли вони мого одинокого сина прибивали на хрест...

. . . . . .

І я скинула неміч з своїх суставів, зібрала всю свою силу і з любов'ю, яку не відчувала досі ніколи для нього, полинула я вперед, немов та стріла. Сонце запалало на сході і пригнобило пітьму. Шляхи показались ясно й виразно...

[1894]